

Průvodce *Průvodcem*

Ediční poznámka

Poznámka k titulu ediční poznámky: přejímáme ho z původního vydání, pro které jej navrhl tehdejší editor Vladimír Macura. Jemu také přepracovaný a rozšířený svazek připisujeme.

Co je *Průvodce*?

Publikace je slovníkem vědeckých konceptů, které v průběhu 20. století podstatným způsobem zasáhly do diskusí o povaze literatury, její funkci a interakci s ostatními oblastmi kultury. Vybrána jsou jak díla „klasická“, vždy znovu revidovaná, díla kodifikující principy literárněvědných škol, jež svého času ovlivňovaly vědeckou rozpravu v národním i nadnárodním kontextu, provokativní úvahy i zakladatelské počiny nejnovějších směrů výzkumu. Poměr zastoupení národních badatelských kultur či výchozích oborů a jejich subdisciplín nemá na zařazení textů vliv; vedle literárněvědných se zde ocitají příspěvky lingvistické, filozofické, pojednání z oblasti teorie médií či psychologie. Jsou mezi nimi teoretické monografie, práce zamýšlené jako úvody do problematiky, soubory esejů i disertace, které své mladé autory druhdy začlenily mezi přední badatele. Mezi světovými autory najdeme i badatele českého původu či svázané s českým prostředím. Původní české práce jsme však do svazku nezařadili, protože znalost domácí tradice považujeme za nezbytné východisko seznamování s vědou světovou. Neučinili jsme tak ani v případě prací slovenských, a to v naději na existenci česko-slovenské vzájemnosti, kdy jedna kultura, resp. jeden jazyk mohou nadále fungovat jako zprostředkující médium pro kulturu druhou.

Výběr hesel (v aktuálním vydání celkem 103) vzešel z obsáhlých diskusí spolupracovníků projektu a je výsledkem řady kompromisů — klíčovým parametrem rozhodování ovšem vždy byla metodologická závažnost a podnětnost práce. Snad není třeba dodávat, že nesdílíme někdejší iluzi encyklopedistů o úplném souboru vědění a jsme si vědomi toho, že seznam „čekatelů“ na zařazení do takového celku zůstává otevřený.

Historie a současnost *Průvodce*

Původní vydání s titulem *Průvodce po světové literární teorii* vyšlo v roce 1988 v dnes již zaniklém nakladatelství Panorama. Jako vedoucí autorského kolektivu byl uveden tehdejší

vedoucí oddělení teorie literatury v Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV Milan Zeman, jako redaktor pak Vladimír Macura, který ovšem byl nejen editorem, ale také iniciátorem celého projektu. Tato ve své době inovativní práce měla tehdy specifickou úlohu vyplývající z relativní uzavřenosti kulturního prostoru, v němž vznikla a v němž byl přístup k vědě mocensky omezován. To mělo samozřejmě vliv jak na její obsah, tak na její funkci. Některá zamýšlená hesla „západních“ autorů nemohla být zařazena, nechybělo naopak několik hesel dodaných z důvodu politické korektnosti (které se tehdy tak ještě neříkalo), tj. zastoupení bádání z tehdejšího „východního bloku“ — ta jsme ve prospěch podnětějších titulů vyřadili (Chrapčenko, Markov, Naumann, Pavlov apod.). Za daných okolností tak heslo mohlo znamenat nejen první (jak zamýšleno), ale někdy také jediný kontakt s obtížně dostupným titulem „západní“ vědy. Položka Vydání pak nabízela nejen možnost zorientovat se ve srozumitelné jazykové verzi, ale také odkaz na knihu, kterou bylo vůbec možno fyzicky sehnat (například v polském překladu díky tomu, že toto prostředí bylo přece jen o něco otevřenější než naše domácí). *Průvodce* měl v tomto smyslu také trochu „smůlu s načasováním“, neboť vyšel krátce před změnami nastartovanými rokem 1989.

Oproti původnímu vydání došlo ke změnám, a to zaprvé v obsahu svazku: vedle aktualizací sedmdesáti hesel původních jsme doplnili dalších třiatřicet (takže tu najdeme jména jako např. Bourdieu, Culler, Deleuze, Fish, Foucault, Irigarayová, Lacan, McLuhan, Said, Showalterová, Williams ad.). Snažili jsme se nejen „napravit staré dluhy“, ale hlavně alespoň výběrově představit metodologické proměny myšlení o literatuře v poslední třetině 20. století. Svazek mapující dosavadní vývoj literární teorie tím nabývá i dimenze historické. Také proto jsme k původnímu titulu připojili doušku „20. století“ a v heslech s tímto spojením nepracujeme: devadesátá léta automaticky znamenají poslední desetiletí 20. století. Druhá změna, kterou blíže vysvětlíme v komentáři k jednotlivým částem slovníkového hesla, se týká odlišného zacházení s některými druhy dat a plyne z proměny funkce knihy.

Jak je svazek uspořádán

Průvodce má prostřednictvím hesel poskytovat hlavně počáteční seznámení s určitým badatelským konceptem a jeho pojmoslovím — a umožnit tak uživateli, aby si utvořil představu o autorově způsobu myšlení, popř. o principech školy či směru, které tento autor zastupuje. Heslo jistě nemůže plně suplovat četbu díla, rozhodně však čtenáři usnadní rozhodování, zda se jím má dále zabývat podrobně, nebo se např. seznámit s jinou prací metodologicky spřízněnou. Usilovali jsme o to, aby text hesla byl co nejpřístupnější. Čtenář by však měl mít na paměti, že v první části výkladu bylo zároveň třeba respektovat autorův způsob myšlení a do jisté míry i vyjadřování a že heslo je textem nanejvýš kondenzovaným, jaký vyžaduje pozorné a třeba i opakované čtení.

Jednotkou obsahu je pojednávání (povětšinou monografická) práce, hlavní jednotkou organizační, usnadňující orientaci ve svazku, je jméno autora této práce.

Vazby mezi jednotlivými koncepty, autory a školami jsou (vedle explicitních zmínek ve výkladu) vyznačeny vzájemným **proodkazováním hesel**. Základní orientaci vývoji nabízí **chronologická tabulka** prvních vydání pojednávaných prací.

Širší souvislosti pomáhá identifikovat a pochopit **úvodní studie** literárního teoretika a historika Aleše Hamana. Autor v ní vychází z aktuální situace literárněteoretického myšlení

ve vědeckém světě a od její charakteristiky se obrací ke kořenům této situace, k ustavení moderního myšlení o povaze literatury, zásadně spojeného s proměnou pojetí textu a jazyka, ale i proměnou umění samého. V diachronním průřezu nejprve konfrontuje hlavní metodologické trendy literární vědy ve 20. století. Další výklad pak člení podle klíčových problémů literární teorie, jako jsou určení podstaty literatury (resp. parametrů „literárnosti“), způsob existence literárního díla, otázka fikcionalita, vztahy a funkce jednotlivých složek literární komunikace či problematika žánrů a stylů, aby se pak v závěru obloukem vrátil k výchozí otázce situovanosti teoretických úvah o literatuře a načrtl jejich perspektivy.

Práci doplňuje **jmenný a věcný rejstřík**. Věcný rejstřík je zpracován jako „heslář klíčových slov“, tj. těch, která jsou zásadní, ba nezbytná pro pochopení teoretického myšlení o literatuře vůbec, zvláště pro daný autorský koncept, nebo osvětlují jeho souvislost s jinými metodami. Nezaznamenáváme proto ani všechny položky subtilních typologizací a klasifikací v jednotlivých výkladech, ani výjimečné výskyty literárněteoretických a literárněhistorických, resp. kulturněvědných termínů. Jmenný rejstřík pokrývá pouze vlastní text hesel a medailony, nikoli poznámkový a bibliografický aparát.

Struktura hesla

Heslo se skládá ze tří částí:

První z nich je metodologicky zacíleným, důkladným **konspektem** představované práce; tato část sleduje původní strukturu výkladu, člení se podle kapitol či oddílů pojednávaného díla, parafrázuje, podle potřeby zahrnuje i citace a originální znění termínů (jež vyznačujeme v kulatých závorkách kurzivou). Pro lepší orientaci provázíme kapitoly, popřípadě podstatně pasáže průběžným stránkováním odkazujícím k prameni (ten je vyznačen v položce Vydání jako „z tohoto vyd. citováno“). Pokud nevyužíváme existující český překlad, je tento případ zdůvodněn (Foucault).

V druhé, **výkladové** části hesla usilujeme o postžení originality pojednávané práce, ocenění jejího metodologického přínosu konkrétnímu oboru či humanitním vědám vůbec a doložení její aktuálnosti; pozornost věnujeme jejímu začlenění do rámce autorova vědeckého vývoje, případným pokračovatelům (zvl. v českém prostředí) i oponentům. Tato pasáž má charakter kontextualizační a hodnotící, akcenty zde kladené se liší podle specifické povahy díla a jeho recepčních osudů.

Třetí složkou hesla jsou **údaje bibliografické**:

V položce **Vydání** nejde o úplný bibliografický soupis, nýbrž jednak o údaje o dostupnosti textu v různých jazykových mutacích, jednak o ilustraci fungování textu v národní badatelské kultuře i náčrt jeho pronikání do kontextu nadnárodního: některé práce se zásadně prosadily v krátkém časovém rozpětí, jiné — přestože ve vývoji byly metodologicky překonány — patří, jak o tom svědčí opakovaná vydání, k oborovým „evergreenům“, popř. k dobovým „bestsellerům“. To platí například pro Brooksovu *Dobře tepanou urnu* (1947), která si v americkém univerzitním prostředí na dlouhou dobu uchovala postavení základní interpretační příručky, nebo pro Lämmertovy *Formy výstavby vyprávění* (1955), jež sice náleží k prehistorii naratologie, ale v německé germanistice nadále fungují jako respektovaná poetika narativních děl. *Teorii literatury* (1949) autorské dvojice Wellek – Warren zase v její úloze populární příručky vystřídal až po desetiletích Cullerův *Krátký úvod do literární teorie* (1997), jak se čtenář může přesvědčit právě v soupisu vydání.

Překlady do exotických jazyků zachycujeme pouze odkazem na příslušný jazyk a místo vydání (např. „korejské vyd., Soul 1988“).

Položka **Literatura** nabízí (ve výběru provedeném autorem hesla) sekundární texty, které se cele věnují pojednávání práci nebo se k ní podstatným způsobem vztahují. Parametrů výběru je přitom několik: zařazeny jsou dobové recenze i komplexní monografie, kanonizující texty vykladačské i revize příslušného konceptu vzniklé s odstupem řady desetiletí, ale také polemiky a texty odhalující jak povahu, tak i podmínky dobové a kulturně určené recepce — tj. nejen metodologické a hodnotící postoje vykladačů, ale i jejich záměry ideologické. Jednotlivé tituly jsou řazeny chronologicky, neboť i zde se rýsuje náznak vývoje: rané nebo naopak globálně (dílo M. M. Bachtina) či lokálně (Wellkova a Warrenova *Teorie literatury* u nás) opožděné recepce díla apod. V případě, že je titul recenze totožný s titulem recenzovaného díla, odkazujeme k ní zkráceně. — Zatímco naši předchůdci se v původním vydání leckdy potýkali s informačním embargem, v současnosti se potýkáme spíše s cirkulací množství neověřených a obtížně ověřitelných dat i s rychlým vznikáním a zanikáním datových zdrojů. Logicky i proto, že náš nosič je konzervativní, je relativně konzervativní také náš přístup ke zdrojům: preferujeme tradiční prameny knižní a časopisecké, internetové odkazy uvádíme pouze v sekundární literatuře tam, kde neexistuje tištěná podoba pramenů (v položce Vydání proto také nezachycujeme elektronická vydání knih). Informace na tomto poli zastarávají mnohem rychleji než na tradičních nosičích; navíc uživatel vybavený vstupními údaji a — doufejme — navnaděný k dalšímu čtení k těmto zdrojům brzy dospěje sám.

Heslo uzavírá **autorský medailon** přinášející informace o disciplínách, jež badatel vystudoval a jimž se věnoval, o hlavních oblastech jeho působení a poskytující obecnou charakteristiku jeho přínosu. Výběr stěžejních děl je zčásti tematicky rozčleněn v rámci výkladu, zčásti uveden v závěrečném výčtu. Považoval-li to autor hesla za vhodné, připojil také informace o záležitostech mimo badatelovu akademickou kariéru, pokud do ní podstatně zasáhly (exil, badatelské či umělecké kontakty, politické angažmá apod.). Pokud se takové jevy vztahují přímo k pojednávanému dílu a jeho následné interpretaci, zmínka o nich se může i objevit i v závěrečné, kontextualizující pasáži hesla (např. vliv odhalení de Manova antisemitismu na další recepci jeho díla).

Medailon doplňuje soupis významných **českých překladů** dalších autorových knižních prací i důležitých statí; nezařazujeme sem žánry jako rozhovor, vydání korespondence apod. Slovenské překlady uvádíme jako doplněk pouze v těch případech, kdy není k dispozici překlad český.

Redakční poznámka

Pro zprostředkování ruských termínů, jmen i knižních titulů (podle *Pravidel českého pravopisu*, Praha 1998) jsme zvolili běžný přepis určený uživateli, který není s ruštinou obeznámen — předpokládáme, že takových uživatelů bude většina, zatímco rusisté si příslušné odkazy snadno najdou v originálních pramenech. V případě přepisu novořeckých termínů jde o přepis fonetický v souladu s dnešní výslovností nové řečtiny; přepis se řídí pravidly zavedenými ve *Slovníku řeckých spisovatelů*, Bořivoj Borecký – Růžena Dostálová a kol., Praha 2006 (2. vydání), str. 582. V psaní antických jmen a pojmů se — jako ostatně obecně — držíme progresivní pravopisné tendence; výjimku tvoří dva termíny,

u nichž se v diskusích v rámci teorie fikcionalita a vyprávění ustálil kompromisní způsob psaní: mimésis a diegésis. Cizí ženská příjmení přechylujeme, abychom je ve výkladu mohli skloňovat.

Závěrem: několik slov ke genezi obnoveného *Průvodce*

Jak už bylo řečeno, výběr textů byl v obou vydáních předmětem široké diskuse. Na koncepční přípravě aktualizovaného svazku se vedle editorky podíleli také Jiří Holý, Zdeněk Hrbata, Martin Procházka a v zásadní míře Jiří Trávníček, který navíc dále — stejně jako vždy precizní Zdeněk Hrbata — ochotně a vytrvale radil v úvahách nad zpracováním jednotlivých hesel. Aleš Haman pak — se zřejmou „rozkoší z textu“ — poskytl svazku nabízejícímu „virtuální mapu konceptů“ další alternativu v jejich vývojovém uskupení kolem hlavních literárněteoretických problémů. Velkou zásluhu nejen na věcné redakci, ale i na chodu celého projektu má blízká kolegyně Stanislava Fedrová. Podněty a připomínkami přispěla celá řada kolegů, a to jak ti autoři, kteří se ujali revize svých původních hesel, tak i někteří z těch, kdo se už mezitím posunuli do zcela odlišných oblastí výzkumu a k heslům se už vracet nechtěli, jakož i ti, kteří je v této roli pečlivě zastoupili. Nejnáročnější, ale zároveň nejinspirativnější byly debaty s autory nových hesel, z nichž někteří patří ke špičkám oboru, zatímco jiní v tomto projektu encyklopedistické dovednosti teprve získávali. Kavárenské diskuse nad sluncem přesvíceným monitorem patří k editorčiným nejhezčím vzpomínkám na tuto práci. A radost jí přináší i vědomí, kolik šikovných lidí z různých oborů a pracovišť bylo ochotno vložit do tohoto svazku svoje vědění a zkušenosti.

Snad je tedy na místě vyjádřit naději, že dobrý pocit budou mít i uživatelé. A že se jim tato kniha stane v jejich studiu, badatelské nebo pedagogické činnosti oblíbeným průvodcem.

ALICE JEDLIČKOVÁ